

ՀԱՆԴԵՍ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՆԿՈՒՄՆ ՈՒ ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՎԵՆԵՏԿԵԱՆ

ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՅԱՄԻՆ 1797

Քրիստոսէ 452 տարի ետքը, քանի մ'իտալացի ձկնորսք, Ատտիլասայ մօտենալը իմանալով, փախան Ագրիականի հիւսիսային-արևմտեան ափանց վրայ եղած լճակաց մէջ, և հօն խեղճ աւան մը շինեցին՝ Վենետիկ անուամբ, որ կամաց կամաց մեծցաւ, որովհետեւ միւս հալածեալք ալ տեսնալով որ հօն դուրաւ կրնային պաշտպանուիլ՝ զանկաւ իրենց ժողովատեղի ըրին, և ասանկով սկըսաւ ժողովուրդն աճիլ: 697ին, զանազան կղզեաց առաջնորդք միաբանեցան ու մէկ գլխաւոր մը ընտրեցին իրենց ցլեանս՝ և Գուբա անուանեցին: Երբ Խատրիոյ հէնք սկըսան զիրենց նեղել, վանեցին զանոնք ու իրենց իշխանութիւնը մինչև ցլիւրիկէ ընդարձակեցին. և քիչ վերջը Ագրիականին ալ տիրելով, սկըսան հեռու տեղուանք վաճառականութիւն ընել: Խաչակրաց հետ Վենետիկ ալ իր աշխարհակալութեան դարը մտաւ: Իր գաղթականներովը բոլոր Ագրիականի ափունքը պատեց, և խաչակիրներէն առանձնաշնորհութիւն մ'ընդունեցաւ ամեն արևելեան քրիստոնեայ քաղաքաց մէջ սեփական թաղ մ'ունենալու: Տիրեց Արշիպեղաղոսի կղզեաց ու Պելոպոնեսի եզերաց. յաղթեց Ճենովացւոց, և գրաւեց Դրէվիզ, Բատուա, Վիշնեցա, Վերոնա, Պրեշա ու Պերկամոյ քաղաքները: Հնգետասանբորդ դարուն Վենետիկ Եւրոպիոյ առաջին տէրութիւններէն մէկն եղաւ, և կը կոչուէր իշխեցող: Իր նաւաստիքն Եւրոպիոյ մէջ լաւագոյններն էին, նաւապետքն՝ ամենէն

կիրթ, ու նաւերն աղէկ շինուած. ծաղկած էր նաև 'ի ճարտարութիւնս և 'ի գեղարուեստս:

Բայց վեշտասաներորդ դարուն սկըսաւ ընկնալ: Ամերիկայի ու Բարեկոսոյ Գլխոյն գիւտք՝ Վենետիկոյ ծովային յառաջագիմունթեան մահացու հարուած մը տուին, վաճառականութեան ընթացքը Միջերկրականէն յԱտլանդական փոխելով: Եւ որովհետեւ միշտ զբաղած էր իր Արևելեան գաւառները Տաճկաց արշաւանոց դէմ պաշտպանել, ստիպուեցաւ թողուլ Գաղղիացւոց, Սպանիացւոց ու Գերմանացւոց փոփոխակի տիրել Խալալիոյ: Պատերազմական ու աշխատասէր Վենետիկ յաջորդեց փառաւոր ու դատարկասէր Վենետիկ մը. անկէ վերջը ոչ թէ գործունէութեան ու յառաջագիմութեան քաղաք եղաւ, այլ փառասիրութեան ու հաճոյից: Վենետիկ կը քնանար. բայց արթնցաւ յանկարծ պակուցմամբ: Երբ Գաղղիացիք 1796ին Խալալիս իջան, Վենետիկոյ վարչութիւնը 70 տարիէ 'ի վեր պատերազմ չէր տեսած: Իրեն սկզբունք ըրած էր՝ որ Հասարակապետութիւնը միայն իր յատուկ պահպանութիւնը հոգայ, և անոր համար ամենակարեւոր կը համարէր անուշառ չէզոքութիւն մը: Վենետիկ ուրիշ բան չէր ուրեմն: Բայց եթէ ստուեր, որովհետեւ իր հօր դրացեաց ներողամտութեամբ միայն կ'ապրէր, և ինքն էր միայն որ իր տկարութիւնը չէր ճանչար:

Այսու ամենայնիւ ստոյգ է որ Վենետիկ

վարչութիւնն իր երկարժամանակեայ արդիւնքուն մեծ համարումն ստացած էր Եւրոպիոյ մէջ, Բոլոր պատրիկներն՝ որոնց նախնիքը 1315ին Հասարակապետութեան հռչակաւոր ոսկիէ գրքին մէջ գրուած էին, ժառանգական իրաւամբ մասն ունէին Մեծ-Ժողովոյն մէջ, Այս Մեծ-Ժողովը՝ որ ծանր պարագայից մէջ կը խմբուէր, իր իշխանութիւնը Տասանց խորհրդոյն անցուց, որոց սահմանը շատ ընդարձակ էր: 1454ին, այս Տասներն, իշխանութիւննին մեծցնելու մտաքով, իրենցմէ երեք հոգւոյ յանձնեցին զայն՝ Տէրութեան Քննիչք անուանելով. կասկածոտ ու անվստահ մարդիկ, որոնք ուզածնու պէս կը տրամադրէին քաղաքացւոց կեանքն ու դպրքը, և ամբաստանութիւնը վարչական ձև մը դարձուցեր էին: Այս երեք Քննիչներէն վեր էր Դուբը, Հասարակապետութեան պաշտօնական գլուխը, բայց իր իշխանութիւնն առերեւոյթ էր միայն: Այսի կ'իմացուի որ բոլոր իշխանութիւնը պատրկաց ձեռք էր, զոր շատ դարեր փառաւորապէս վարեցին: Վենետիկոյ քաղաքագէտք ամեն բան զարմանայի կերպով կը տեղեկանային իրենց գեսպանաց տուած ծանօթութիւնքը, նոր դարուս պատմութեան գլխաւոր աղբիւրներէն մէկն է: Բայց այն մեծամեծ ընտանեաց յաջորդներն օտարանալով իրենց նախնեաց ընթացքէն, վատնեցին իրենց հարցը դիզած գանձերը: Կամաց կամաց նոր ոգի մը տրեցին. Գաւառաց քաղաքացիք ու ազնուականք, զորոնք մասնաւոր դիտմամբ հեռացուցած էին, վառուցան ատելութեամբ ու նորասիրութեամբ. և երբ գաղղիական գաղափարաց հետ չփոխեցան, ալ անկէ ետքը սկըսան նոր կարգաց ու փոփոխութեան փափաքիլ: Խնդրածնին ընդունելի չեղաւ. այնու հանդերձ ընդդիմութիւնն տեւեց և աւելի վտանգաւոր ձև մ'առաւ: Ստոյգ է որ վարչութիւնը դեռ իր կերպերովը կը բռնէր զծրոյվորդը, որով ազնուականք դեռ անոնց թովթէ՛ւ ււազգութիւն և թէ աւանդական իշխանութիւն ունէին:

Ութնտասներորդ դարուն վերջը, Վենետիկ իր անուամբն ու պառակտիչ հերձուածներով Հանդերձ, դեռ յարգելի Տէրութիւն մ'էր: Տակաւին իր դրօշը կը ծածանէր Միջերկրականին վրայ. Ազրիականը դեռ վննետկեան լիճ մ'էր. և յոնիա-

կան կղզեաց իշխանութիւնն իրեն յունական ծովուց վաճառականութիւնը կ'ապահովէր: Տարմացիոյ ափանց կտրիճ լեռնցիք ու փորձ նաւաստիք, իրեն աղէկ գունդեր ու նաւավարներ կը պատրաստէին. նշանաւոր նաւատորմիլ մ'ունէր ու հարուստ նաւարան: Յամաք երկրի վրայ բերդաքաղաքներու գօտին, Պրենչա, Պերկամոյ, Բէսպէրա, Լենեակոյ ու Վերոնա՝ Միլանու կողմէ, Բալմա Նովա, Կրատիսքա և Ուտինէ՝ Աւստրիոյ կողմը, իր ցամաքային սահմանազխոց վրայ ապահովութիւն մ'էին: Կրնար 50,000 հոգի ոտք հանել. իր հապն աղէկ կշռեալ, բաւական էր իր ծախուցը. որով Վենետիկոյ տէրութիւնը Եւրոպայի դիմաց կը պահէր իր պատիւը. և ոչ ոք կրնար գուշակել իր ժօտալուտ անկումը:

Դժբաղդաբար Վենետիկոյ քաղաքագիտութիւնը չունէր ամենեւին որոշ ու աղէկ ընտրութիւն մը: Պէտք էր որ ազնուականք ի նպաստ կամ հակառակ Գաղղիոյ շարժէին, ուստի չփոթած էին: Գաղղիա իրեն բնական դաշնակից կրնար համարուիլ, և Աւստրիա ալ ժառանգական թշնամի. սակայն կը վախնային որ չըլլայ թէ Գաղղիոյ ռամկապետական գաղափարներն սպրդին իրենց մէջ. ուրիշ կողմանէ ալ գիտէին որ Աւստրիոյ հաճոյ էր վարչութեան պահպանութիւնը: Աւստրիա քաղաքագիտութեամբ՝ Գաղղիացւոց կը հակամիտէին, բայց բնութեամբ կը սոսկային անոնցմէ. ռամկապետութենէն խորելով, բռնութենէ ալ կը կասկածէին: Այսպէս տուրակուսած ու շուարած, ամենէն վտանգաւոր մասն ընտրեցին, այսինքն՝ զչէզոքութիւն:

Գոնեա ամեն ջանք բրած ըլլային այս չէզոքութիւնը պահելու, այսինքն բնաւ պատերազմողաց կողմնակցութեան արտաքին նշան մը չի տային: Կարծեցին սխալմամբ, որ եթէ պոտոսկան միանդամայն թէ՛ զԳաղղիացիս և թէ՛ զԱւստրիացիս, փոխադարձաբար անոնցմէ ալ կը պատուին: Եւ Իրացոնէ գաղղիական սկզբունքներէն կը խորէին և Աւստրիացւոց գէնքերէն կը վախնային: Իրենց կարծած չէզոքութիւնը այս երկու զգացմանց զուգակշռոյն մէջ կը կայանար. և որովհետեւ չէին ծածկեր զանիկա, անոր համար ոչ ոք կը հաւատար իրենց չէզոքութեանը:

Սյսպէս Վենետիկ իր ողբալի դրութեան պատճառաւ, արտաքին պատահարաց հարուածոց նշաւակ եղաւ: Աւստրիական սալին ու գաղղիական ուռան տակ միշտ վախի ու սարսափի մէջ էր: Իր տկարութիւնը մէկէն երկցաւ իր երկմտութեամբ: և կեղծ անտարբերութիւնը հետագայ մասնութեամբ:

Քանի որ պատերազմին տեսարանը Հռենոս ու Սլաւոնք էին 1792էն մինչև ց1796, Վենետիկցիք իրենց ամեն նեղութեամբ հանդերձ՝ դեռ կ'ուրախանային քաղաքագիտական բռնած ճամբանուն վրայ: Բայց երբ 1796ին Պոնաբարգ խտալիս արշաւեց, և անակնոնելի յաղթութեամբք գրաւեց զՔիէմնոյ և զԼոմպարտիս, և վենետիկեան երկիրներն եղան պատերազմին դաշտը, այն ատեն պէտք էր որ յարգել տային իրենց չէզոքութիւնը մինչև գինուք անգամ, կամ ծանրագին առնուլ դաշնակցութիւն մը: Բայց Վենետիկցիք իրենց վտանգաւոր գործունէութիւնը շարունակեցին. և այս իրենց բռնած կերպերէն ուրիշ բան չլահեցան, բայց եթէ Աւստրիացոց արհամարհանքը ու Գաղղիացոց ուղղակի հարուածը:

Իրաւցնէ Պոնաբարգ չէզոք տէրութեան մը հետ խղճի վարուելու պէտք չունէր: Պատճառելով թէ Աւստրիացիք Վենետիկ վրայ բռնացեր են՝ տիրեց վենետիկեան քաղաքաց, գրաւեց պաշարուց շտեմարանները ու բերդերը՝ խոստանալով վերջը կարգի դնել զամենայն, և ստիպեց կառավարիչքը գաղղիական բանակին ամեն պիտոյքը հոգալու: Վենետիկ պաշտուպետութիւնն, զոռոգ ու վրէժխնդիր միտնգամայն իր ապատութեանցը, ստիպուեցաւ համբերել այս բռնութեանց: Բայց երբ քաղաքացիք ու աղնուականք գաւառաց՝ որոնք արդէն տոգոհ էին, Գաղղիացոց միեմաւորութեամբ խրախուսուեցան նորոգելու իրենց նորածեւութեան խնդիրները, այն ատեն աղնուականաց կատաղութիւնը մոլեգին բարկութեան փոխուեցաւ: Պէտք էր Աւստրիոյ զիրկը դիմել ու Գաղղիացոց դէմ պատերազմ հրատարակել: Բայց չէին մոռցած ԺՉ դարուն աւանգութիւնները, և յարմար առթի կը սպասէին իրենք գիրենք յայտնելու: Վարչութիւնն առաջուան պէս անաջատ չէզոքու-

թիւն մը կեղծելով, գաղտուկ բոլոր իր դիւնուրաց հրաման տուաւ զէնք առնուլ, նաւարանաց կազմածը շարացուց, բերդերը կարգի դրաւ, միով բանիւ՝ զինեալ պատրաստ կեցաւ, սպասելով օրուան ու ժամուն:

Սակայն անկարելի էր որ Պոնաբարգ չիմանար այս հնացեալ քաղաքագիտութիւնը: Գիտէր որ իր առջի գթելուն՝ Վենետիկցիք վրան պիտի ընկնային. և եթէ Արգոլի յաղթութիւնը եղած չլլար, ապահովապէս Սլաւոնքի գունդերուն հետ կը միանային: Բայց որովհետեւ ինքն ալ կ'ուզէր արտաքուստ չյայտնել սրտին խորհուրդները, անոր համար դոհ եղաւ միայն անդադար յանդիմանութեամբ նեղել զիրենք՝ որպէս զի զայրացնէ, և եթէ պէտք ըլլայ զարնուիլ առաջին յանցանքն իրենց վրայ ձգէ:

Կը պատրաստուէր դէպ ուղիղ յանդուգն արշաւանք մ'ընելու Վենետիկ վրայ: Բայց որովհետեւ ապահով բան չէր պատերազմ, սկըսիլ առանց նախ թիկունքը ապահովելու՝ որպէս զի երկու կրակի մէջ չընուի. և դարձեալ 40էն մինչև 50,000 սկըստն կրնար իրեն դէմ հանել Վենետիկ, խնդրեց իր բարեկամ բնգարոյ պատրկէն իրեն տեսութեան գալ: Յըցուց իրեն որ մէկ խօսք մը միայն բաւական էր Վենետիկ դէմ հանելու բոլոր իր ցամաքային գաւառները, որոնք արդէն յեղափոխութեան գաղափարներով լեցուած էին. մինչ եթէ անկեղծ դաշնաւորութիւն մ'ընեն, խոստացաւ իրեն ոչ միայն զսպելու այն գաւառները, հապանան փառաւոր վարձատրութիւն մը՝ երբ հասարակաց խաղաղութիւնն հաստատուի: Այս խոստմունքները թերեւ անկեղծ էին, որովհետեւ Պոնաբարգ նոյն ժամանակին պէտք ունէր Վենետիկ, և չէր կրնար արշաւել Աւստրիոյ վրայ՝ առանց նախ խտալիոյ հետ իր հաղորդակցութիւնը ապահովելու: Բնգարոյ տարտամ պատասխաններ տուաւ, լաւ համարելով սպասել զիպոց՝ ի նպաստ կամ հակառակ Գաղղիոյ շարժելու համար: Բայց Պոնաբարգ բնաւ չխաբուեցաւ, և իմանալով որ ալ յոյս չկայ, խոհեմութիւնը ձեռք առաւ, և վենետիկեան գաւառաց մէջ 15էն մինչև 18,000 զօրք թողլով՝ Քիլմէնի հրամանատարութեան տակ՝ որպէս զի բռնէ զՎենետիկցիս, զիմեց ինքն Աւստրիոյ վրայ: Գեռ պատերազմ սկըսած չէր, բայց և ոչ ալ խաղաղութիւնն հաստատուն էր:

Հազիւ գաղղիական բանակն անցաւ զԱլապիս և մտաւ յԱստորիա, երկարժամանակեայ ճնշեալ տոգոհութիւնն զուրա պայթեցաւ: Երկու հակառակ կուսակցութիւնք կային Վենետիկոյ տէրութեան մէջ. մէկը կ'ատէր զՎաղղիացիս՝ իրենց պատճառած չարեաց համար, վասն զի բերդերը զրաւեցին, նաւարանները կողոպտեցին; զանազան պաշանջմունքներ կ'ընէին, և կը ծաւալէին յեղափոխական գաղափարներ. իսկ միւս մասը կ'ուրախանար Վաղղիացւոց յաջողութեան վրայ և բոլոր սրտով անոր կը փափագէր: Առաջին կուսակցութիւնն աւելի բազմաթիւ էր. կը բովանդակէր ժողովրդեան մեծ մասը, բոլոր պաշտօնակալք ու ազնուականք: Երկրորդը պզտիկ մաս մ'էր, յորում կային բարեկեցիկ քաղաքացիք ու գաւառաց ազնուականք: Պատրկաց մասն կ'ուզէր ու նախամեծար կը համարէր զԱստորիացիս, իսկ հայրենասիրաց մասն ալ կ'ուզէր բաժնուիլ ի Վենետիկոյ ու յարիւ ապագայ իտալական Հասարակապետութեան հետ:

Մայիսի 12ին Պերկամոյ ապստամբեցաւ Վենետիկէն. որուն օրինակին հետեւեցան ապա Պրենչիա ու Սալոյ քաղաքներն ալ նոյն ամսոյն 14ին ու 17ին: Երեք քաղաքքն ալ վանեցին Վենետիկոյ պաշապանները, բանտ դրին քաղքին գլխաւորները ու իրենք գիրենք միացեալ հրատարակեցին ապագայ իտալական Հասարակապետութեան հետ: Հայրենասիրաց մասին ապստամբութիւնն զրգիւս եղաւ պատրկաց մասին ալ: Հազարաւոր գեղացիք ու լեռնցիք՝ իրենց քահանաներէն զրգուռած, զէնք առին ու պատրաստուեցան կողոպտելու ապստամբ քաղաքները: Ըստ ինքեան Քլլեմէնի պարտքըն էր արգելուլ յեղափոխութիւնը ու օրինաւոր կողման նպաստել, այսինքն՝ վենետիկեան վարչութեան, և միջնորդ ըլլալ երկու կուսակցութեան մէջ. բայց իրեն առ չէղորդութիւն ունեցած յարգանքն ծանուցանելով, իմացուց որ կ'ուզէր խաղաղել. և որովհետեւ հայրենասիրաց մասին կ'օգնէր, այն պատրուակաւ հակառակ կողման գինեալ գեղացիքն ու լեռնցիքը խստիւ պատ-

ժեց, և թողուց որ Վաղղիացոց զօրաց գտնուած քաղաքներուն մէջ խռովութիւնն տարածուի:

Նոյն օրէն սկըսեալ պատրկաց կողմն ինքն զինքն վնասեալ ու թշնամանաւ համարեցաւ ի Վաղղիացւոց: Չհամարձակեցաւ պատերազմ՝ հրատարակել, որովհետեւ կարողոս արչիդքսին ու Պոնաբարգէի մէջ զինուորական խնդիրքն զեռ կարգի դրուած չէին. բայց ծածուկ խրախուսեց լեռնցիներն ու գեղացիները՝ վանել արութեամբ զաղղիացի զօրքերը: Կրցաւ զրգուել դիւրութեամբ այն տառապեալ ու հարբստանարեալ ժողովուրդը: Առաջին բախումը տեղի ունեցաւ մայիսի 27ին նախ ի Քրեմա քաղաք, որ Պերկամոյի, Պրենչիոյ ու Սալոյի նման ապստամբեր էր: Բարձակմունք յաճախեցին. քանի մը գեղեր այրեցան ու գեղացիքն ալ հրացանի բռնուեցան. բայց նոյնպէս Վաղղիացւոցմէ ալ սպաննուողներն չատ եղան: Անոնք որ Վաղղիացւոց համախոհ կը համարուէին՝ բռնուելով Վենետիկ ստորերկրեայ բանտերը զրկուեցան ու սոսկալի տանջանաց մատնուեցան: Սալոյի մէջ Վաղղիացւոց բանակէն 200 լեհացի, որոնք գիպուածով այն քաղքին մէջ կը գտնուէին հազարաւոր գեղացւոց խռովութեան ատեն, բռնուեցան ու Վենետիկ զրկուեցան:

Այս միջոցիս Պոնաբարգ կը շարունակէր իր յանդուգն արշաւանքը Վենետիկ վրայ: Կ'անցնէր Վալիամենդոյ գետը, և կանկ կ'առնուր ի Լէպէն քաղաք՝ իսպաղուութեան նախընթաց պատրաստութեանց ստորադրելու համար: Պայմաններէն մէկն ալ այն էր՝ որ Աստորիա պիտի չնորհէր Վաղղիոյ Ստորին Նահանգները ու Լոմպարտիան, և փոխարէն պիտի ընդունէր Իտալիոյ մէջ մէկ քանի երկիրներ ի վնաս Վենետիկեացոց: Տակաւին Վենետիկոյ, Վաղղիոյ ու Պոնաբարգէի մէջ պատերազմ՝ հրատարակուած չէր, և Պոնաբարգէ լսած չէր այն փոքրիկ կռիւները և մասնաւորապէս Սալոյի մէջ 200 լեհացւոց բռնուիլը, և անչիօթ կ'ընծայէր Աստորիոյ ինչ ինչ իտալական գաւառներ ի վնաս Վենետիկոյ:

Պիտի առնուին իրմէ ցամաք երկրի գաւառները՝ Խոտրիա և Տայմայիա, ու Աւստրիոյ պիտի տային. և փոխարէն սիտի շնորհէին Վենետկոյ դիւերարա, գՊոլոնեա և զՌոմանեա: որ է ըսել պիտի գրաւէին Հասարակապետութեան այն քաղաքները՝ որոց վրայ էր իրոյժը, և փոխարէն այնպիսի տեղեր պիտի տային՝ զորոնք ոչ կրնար ընդունել և ոչ ալ պահել. և այս ամեն բան առանց իրեն բան մը Հարցնելու: Աւստրիա այսպիսի առաջարկութիւն մը բնականաբար սիրով ընդունեցաւ:

Այս միջոցներու լսելով Պոնաբարդէ 200 Լեհաց և ուրիշ քանի մ'անձանց բռնուիլն 'ի Սալոյ, չուտով պատուէր զրկեց Քիլմէնի՝ զինաթափ ընել տալու բոլոր ապստամբ լեանցիքը ու վենետիկեան ցամաք երկրին ամրոցները. յետոյ զայրազին նամակ մը գրեց Վենետկոյ Երակուտին և յանձնեց իր աջակից զօրապետին Ժիւնոյի՝ ընթեռնուլ զայն համաժողովար խողովոյն առջև: Գուքը այնպիսի խնարհութեամբ պատասխանեց անոր՝ որ բնաւ չէր վայելէր զօրով Հասարակապետութեան մ'առաջնորդին. և Երակուտը համաձայն գլխաւորին, վճռեց որ երկու նաւիրակ զըրկուին առ Պոնաբարդէ՝ կառավարութեան բռնած ընթացքն արդարացնելու համար, որովհետև ամեն զոհ ընելու պատրաստ էին՝ միայն թէ Աւստրիոյ ձեռքը չընկնան: Բայց դժբաղդաբար երկու անակնունքի պատահարք ծագեցան յանկարծ, որոնք 'ի զերև հանեցին իրենց յոյսը:

Քիլմէն Պոնաբարդի թուղթը ընդունելուն պէս, մէկէն կատարեց իր հրամանները, և բաց 'ի Վերոնայէն, ուրիշ կողմ ընդգիմութիւն չգտաւ. — Այդ քաղքին մէջ բազմաթիւ Վենետիկցի զինուորաց զունդ մը կար, 20,000 զինեալ լեանցիք և Լուստոնի աւստրիական զունդն ալ հօն մօտ էր. ուստի Քիլմէն ինքզինքը բաւական չտեսաւ՝ զինաթափ ընել տալու Վենետիկցի զունդը, և զիրենք գրգռելն շատ վտանգաւոր կրնար ըլլալ լեռնեցոց ու Աստրիացոց միւրձաւորութեամբ: Ապրիլի 17ին 1797 Ձատկին երկրորդ օրը, երկու ջոկատք իւրարու հանդիպելով՝ բախեցան. և շուտ մը ամբոխն զէնք առած վազեց Գաղղիացոց վրայ: Որոնք որ չկրցան ամրոցաց մէջ ապաւինել, կոտորեցան դառն մահուամբ:

Նոյն և հետագայ օրերը Վերոնա խռովութեան կենդրոն եղաւ. Գաղղիացոց հիւանդներն սնկելանոցաց մէջ խողիւղեցան, և զիակնին Սլոյմէ ձգուեցան: Պալլանտ քորապետն որ բերդին մէջ ամրացեր էր, սկըսաւ ահաւոր կրակ մը թափել քաղքին վրայ: Վենետիկցի իշխանք, որ մինչև նոյն ատեն ամեն բան թոյլ տուած էին, խորհըրդական մը խաւրեցին զօրապետին՝ աղաչելով որ կրակը դադրեցնէ, ապա թէ ոչ վտանգի մէջ են այն քանի մը Գաղղիացիք՝ որոնք քաղաքապետին պալատը ապաւինած են: Պալլանտ որ ինչպեղ կ'ուզէր այս թշուառաց, դադրեցուց կրակը, բայց կը պահանջէր փութով զէնքնէլ ցութիւն ու պատանդ: Խռովարարք՝ որոց թիւն ու յանգչութիւնն ժամէ ժամ կ'առաւելուր, կ'ուզէին որանխափան թողուն քաղաքը ու երթան: Անկարելի եղաւ հստոութիւն, և կոտորածն սկսաւ. և իշխանք տեսնալով որ չեն կրնար կառավարել ամբոխը՝ աներևոյթ եղան: Բայց վրէժխնդրութեան ժամը կը մօտենար: Արդէն Պալլանտ թնալեմութիւն էր քաղաքը և շատ թաղերու ալ կրակ տուեր. Քիլմէն ալ կը յառաջէր իր բանակովը: Վերոնայի պարսպաց տակ արինանհեղ պտերազմէ մը վերջը՝ մտաւ հօն ապրիլի 20ին, թողուց որ իր զինուորները կողոպտեն քաղաքը, և հրացանի բռնեն ապստամբութեան գլխաւորները. արձրեց իր հեծելադօրն ալ քաղքին մէջ կոտորելու ու զինաթափ ընելու իռովարարները: Վերջապէս հաճաքատութիւնը տիրեց. բայց այս սոսկալի կոտորածին 400 Գաղղիացիք զոհ եղան, և պատմութեան մէջ այս ջարդը կոչուեցաւ կոտորած Ձատկի:

Բնաւ բան մը չէր կրնար արդարացնել այսպիսի գործ մը, և Վենետիկցիք արժանի էին պատժոյ մը՝ որ օրինակ ըլլայ այլոց ալ: Անոր համար Հասարակապետութեան ու Նաբոլէոնի շատ պատմութեանց մէջ կը կարգանք՝ որ Պոնաբարդէ Վենետիկը Աւստրիոյ թողուց Վերոնայի ջարդի վրէժը առնելու համար: Քիլմէնը ինքն ալ Վենետիկէն մաս մ'առնուլն իրեւ Վերոնայի կոտորածոյն փոխարինութիւն մը կը համարէր, որուն հաւան էին ուրիշներն ալ: Սակայն այս գործոց պատահած թուականաց տարբերութիւնն բաւական է ցուցնելու որ Վենետիկ արդէն իսկ ծախուած

էր Աւստրիոյ . որովհետեւ Լէպէնի գաշնա-
դրութիւնն ապրիլի 18ին ստորագրուե-
ցաւ, մինչդեռ անմիջապէս նոյն օրերն
հանդիպած էր Վերոնայի կոտորածը, եւ Պո-
նաբարդէ չէր կրնար գիտնալ իրմէ 150
միլոն հեռու պատահածը . կարծես զինեալ
ու խռովարար ժողովուրդն իմացեր էր որ
Պոնաբարդէ Վենետիկը արդէն շնորհած էր
Աւստրիոյ :

Ուրիշ մէկ դէպք մ'աւելի ևս զրգռեց
զՊոնաբարդէ Վենետիկոյ դէմ . Գաղղիացի
վաճառական նաւ մը աւստրիացի նաւե-
րէ հալածուելով կ'ապաւինի Լիտոյի նա-
ւահանգիստը : Կ'արգելուր օրէնքն՝ թէ և
խափանուեր էր նոյն ատեն, որ թշնամոյն
ինչ և է նաւերն չընդունուին 'ի նաւահան-
գիստն : Եւ երբ կը պատրաստուէր նաւա-
պետն ցամաք ելլալու, յանկարծ սկըսան
զնդակոծիլ զնաւը : Կուսապետը քանի մը
նաւաստիներով սպաննուեցաւ, միւսերն
զերի բռնուեցան, և նաւն ալ առնուեցաւ .
և ասիկա պատահեցաւ ապրիլի 25ին :

Վենետիկեան տէրութիւնը որ առանց
հաւանելու Վերոնայի խռովութեան՝ իր
տկարութեամբն կարծես վաւերացուցեր
էր զայն, իմացաւ քիչ ատենէն ազգային
յուզման աղետալի հետեանքները : Երկու
նուիրակ զրկեց Պոնաբարդէի նորէն ինք
զինքն արդարացնելու ու ցուցնելու թէ
պատրաստ է հնազանդելու իր հրամանա-
ցը : Կաբոյէնոն շատ տհաճութեամբ ընդու-
նեցաւ զիրենք և ըսաւ . « 80,000 զօրական
ու հրածիգ նաւ ունիմ . ալ ասկէց վերջը
ոչ փնիչ կը ճանչնամ և ոչ Երեսկոյտ . Վե-
նետիկոյ հետ Աւստրիոյս պիտի ըլլամ . ձե-
զի հետ բնաւ դաշինք չեմ ուզեր, և ոչ ալ
առաջարկութիւննիդ . կ'ուզեմ լսել . ձեզի
օրէնք կ'ուզեմ տալ » : Այս բուռն խօսքե-
րէն սարսափեցան նուիրակներն . բայց
այս սարսափն ահուզողի փոխուեցաւ, երբ
լսուեցաւ Լիտոյի դէպքն ալ : Պոնաբարդէ
չուզեց զիրենք ընդունիլ, մինչև որ ձեռքը
չտան տէրութեան ֆինիչները . Լիտոյի
հրամանատարը ու Վենետիկոյ օստիկանու-
թեան պաշտօնեայն : Կուրակներն քանա-
ցին ամեն կերպով զինքը ամոքելու, մին-
չև դրամական փոխարինութիւն ալ խոս-
տանալով : « Թէ որ բոլոր այդ ծովե-
զերքն ոսկւով ծածկէք, պատասխանեց
Պոնաբարդէ, բոլոր ձեր ու բերուի դաւն

ձերն բաւական չեն իմ զինուորացւո՛ք մէ-
կուն արեան զինը հատուցանելու :

Արդ եղած նախատանաց վրէժն առնե-
լու համար, Պոնաբարդէ պատերազմ հրա-
տարանելու Վենետիկոյ դէմ, առանց իսկ ի-
մացնելու կանխաւ : Հրամանն զրկեց Քիլ-
մէնի խաղալ անպաշտ պղծ քաղքին վրայ,
և հրատարակել Հասարակապետութեան
բարձումը . Սկայն Վենետիկ անզուգա-
կան զինուորական զիրք մ'ունէր, և մե-
ծամեծ դժուարութիւններ ընդ առաջ կը
հանէր Աւստրիոյ յաղթականին առջև : Փա-
ղաքը 70 կողմեց վրայ շինուած էր, որոնք
450 կամրջով իրարու հետ միացած էին . քա-
մաքին կողմանէ ալ անանցանելի ճակիճներ
ունէր ոչ Մալկիէրայի բերդը . իսկ ծովուն
կողմանէ լճակը և Ս . Պետրոսի, Ալպէրո-
նի, Մալմորի ու Լիտոյի բերդերը : Շատ
անգամ թշնամիք հասեր էին մինչև Վե-
նետիկոյ դռները, բայց միշտ վանուած . արդ-
այս վերջին յուսահատութեան միջոց՝ չէր
կրնար դարձեալ դէմ կենալու փորձ փոր-
ձել . Ունէր 37 նաւ, 168 թնդանօթակիր
նաւ, 750 թնդանօթ, 8500 նաւաստի, 3500
խալացի և 11,000 սկւաւոն զօրք, ութ ամ-
սուան պարէն, հարուստ զինարան . ուստի
կարելի էր դէմ կենալ : Ծովը Գաղղիացուց
ձեռքը չէր . որոնք եթէ ուզենային ալ յառա-
ջել լճակին մէջ, պէտք էր որ միշտ խորաջափ
գտորձին ձեռքներին ունենային, նշաւակ ըլ-
լալով չորս կողմանէ թնդանօթից հարուած-
ներուն . և դարձեալ կարելի էր որ Աւս-
տրիա ոտքի տակ առնելով Լէպէնի գաշ-
նագրութիւնը, նոր գաշնագրութիւն մը
կազմէր Վենետիկոյ հետ, զԳաղղիացիս եր-
կու սուրի մէջ բռնելու համար : Բայց Վե-
նետիկցիք ասոր հակառակ փոխանակ մի-
ջերին միաբանելու ու թշնամոյն դէմ կե-
նալու, իրարու մէջ երկպառակած էին .
Պատրիկք կ'ուզէին պատերազմիլ, բայց
չէին ուզեր զինել զծովուրդը, որպէս զի
վերջին անոր չկարօտին : Իսկ քաղաքա-
ցիք ուրաւ էին Գաղղիացուց մօտենալուն
վրայ . բայց վախնալով որ չըլլայ թէ պատ-
ժուին իրենց փափաքը յայտնելով, անհոգ
էին քաղքին պաշտպանութեանը : Այլաւոնք
կէս բարբարոս վարձկանք, պզտի նշանի
մը կը սպասէին կողոպտելու թէ զպատրիկս
և թէ զքաղաքացիս : Այսպէս ոմանք վախ-
նալով, այլք անձնասիրութեամբ վառուած,

և ամենքն կողոպտուելու վախէն սարսափած, պաշարման վախճանին կը սպասէին. կատարեալ անբարոյականութիւն մը տիրեր էր ամենուն վրայ: Անձնատուր ու զէնքնկէց ըլլալ կը մտածէին՝ այդ իրաւապէս զայրացեալ յաղթականին առջև:

Երբոր գործերն այս վիճակի մէջ էին, վարչութեան անդամքն 'ի ժողով գումարեցան զքսին քով: Ժողովականք որոնք մեծաւ մասամբ հասարակաց յուզման պատճառաւ խռովեալ ծերեր էին, մտածեցին որ երկու գործակատար զրկեն Պոնաբարդէի, որպէս զի խօսին վենետիկեան Հասարակապետութեան նկատմամբ ըլլալիք փոփոխութեանց վրայ: Բայց Պոնաբարդէ գիտնալով լճակին նաւարկութեան գծուարութիւնները, անոր համար պաղ ընդունելութիւն մ'ըրաւ գործակատարաց իմացուց որ հետերին չէր կրնար խօսակցիլ մինչև որ չյանձնեն իրեն Տէրութեան Քննիչներն ու Լիտոյի հրամանատարը: Ա՛լ անհնարին էր այս հրամանին դէմ կենալ, որովհետև վտանգն երթալով կը ծանրանար. փասն զի քաղաքացիք սկըսեր էին միջերին դաշնակցիլ, և Սկլաւոնք կը սպառնային զամենայն ինչ կողոպտելու: Երկրորդ անգամ գումարեցաւ ժողովն, վճռեց տեղի տալ յաղթողին պահանջնաց: Դատ մը բացուեցաւ Քննչաց ու Լիտոյի հրամանատարին դէմ, և գործակատարք ճամբայ ընկան ևղաձն իմացնելու Պոնաբարդէի:

Դեռ անոնք իրենց տեղը չհասած, խռովութիւն մը ծագեցաւ Վենետիկոյ մէջ: Քննչաց բռնուէլէն ետքը ոստիկանութիւնն թոյլնալով՝ անիշխանութիւնն տիրեց քաղքին մէջ: Քաղաքացիք կ'ուզէին վռնտել պատրիկները, և ռամիկն պատրիկ

ներէն գրգռուած, կը մտածէր կոտորելու գրադաքացիս: Սկլաւոնք ալ հաւասարապէս կ'օգնէին երկու կողման ալ՝ կողոպտելով զիրենք: Այն ատեն Վիյըլար Վենետիկոյ գաղղիական դեսպանը, յորդորեց երկու կողմն ալ նոր կարգօք այս խռովութեան դէմն առնել: Խորհուրդ կու տար ռամկապետական վարչութիւն մը հաստատել, Սկլաւոնները հնուացնել քաղքէն, և անոնց տեղ քանի մը գաղղիացի զօրաց գունդեր ընդունիլ 'ի Վենետիկ: Մեծ-Ժողովն երրորդ անգամ ալ գումարեցաւ, և 512 քուէով ընդդէմ 17 քուէի՝ ընդունուեցաւ ազնուապետութեան անկումը:

Բայց Վենետիկոյ ժողովուրդն գիտէր ներքին համոզմամբ որ այս ինքնակործան վարչութիւնն՝ հանդերձ իր ամենայն պակասութիւններովը կը ներկայացնէր զհայրենիս և զազգային ազատութիւն: Անոր համար միաբանեցաւ 'ի նպաստ իրեն. բայց այս յուզումը շուտով զսպուեցաւ, և վենետիկեան նաւատորմը գնաց գաղղիացի զօրաց գունդ մը բերելու 'ի քաղաքն: 4000 գաղղիացի զօրք տիրեցին Վենետիկոյ 1797ին մայիսի 16ին, խորին լռութեամբ ու հանդարտութեամբ: Ահաւասիկ վենետիկեան Հասարակապետութեան ու ազատութեան վերջին օրը: Մինչդեռ այս բաներս կ'ըլլային Պոնաբարդ կը ստորագրէր 'ի Միլան եղած փոփոխութեանց համաձայն դաշնագրութիւն մը. կը պահանջէր երկիրներու փոփոխութիւններ, վեց միլիոն տուգանք, և քանի մը պատերազմիկ նաւեր:

Այսպէս կառավարչաց անհոգութեամբ ու տկարութեամբ՝ կործանեցաւ տասն և չորս դարէ 'ի վեր տեղող վենետիկեան Հասարակապետութիւնն:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՍԻՎԻՒՌՈՅ ԲԵԼԼԻԳՈՅԻ Ի ՍԱՆՏՅՈՅ

Տարակոյս չկայ որ իտալիոյ 'ի մի ազգ ու տէրութիւն ձևանալուն արդիւնքը՝ գլխաւորապէս իր քաջասիրտ հայրենասիրաց անձնանուէր զոհողութեան ընծայելու է. որոց կարգէն է՝ նաև իմաստասէրն ու համբաւաւորն Սիւ-

վիոյ Բելլիքոյ, ծնեալ Բիէմոնդի Սալուցցոյ քաղքին մէջ: Ի բաց թողով իրեն պատանեկութեան կենաց ընթացքն և ռաման սէրն ու յառաջագիմուն թիւնը՝ որովք մեծ անուն հանեց, նըշանակենք որ ողբերգական երկասիրու-